

Egy bizánci tárgyalás nyelvi jellegzetességei

Adalékok a *Moreai Krónika* és egy ófrancia törvénykönyv összefüggéseihez

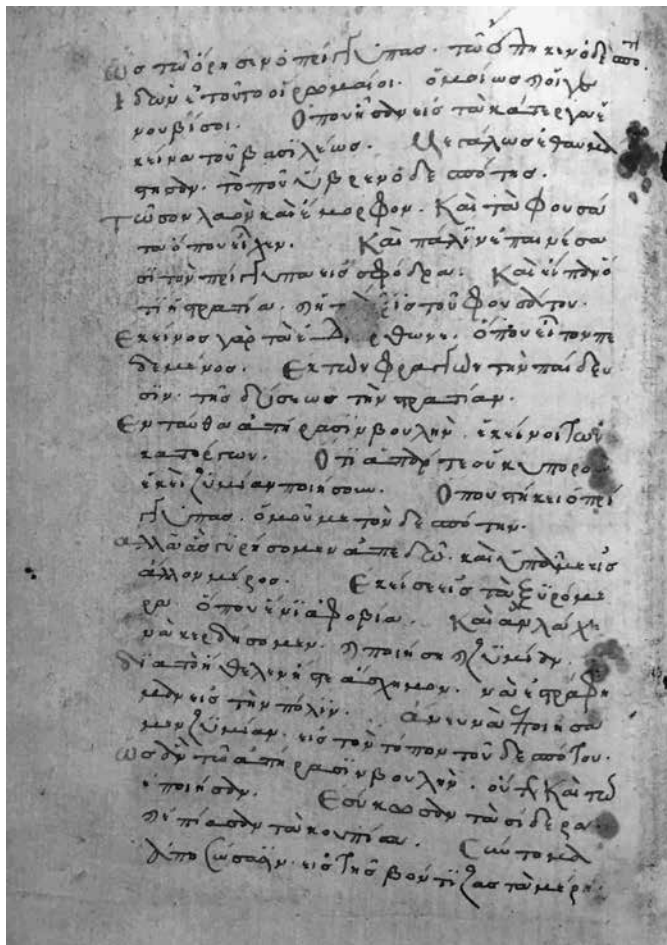
Török Ábel

A peloponnésosi frankok történetét megörökítő középgörög verses krónika, a *Moreai Krónika* (Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως) egyik sokat tárgyalt epizódja II. Nicolas de Saint-Omer (III. Béla magyar király dédunokája) és II. Vilhardouin Vilmos (a peloponnésosi frank állam, az Achaia Fejedelemség hercege) vitája arról, hogy Marguerite de Nully jogosan követeli-e magának Akova báróságát a hercegtől. A nemzetközi szakirodalomban egyetértés van abban, hogy a részlet összefüggést mutat a *Liber Consuetudinum Imperii Romaniae* című törvénykönyv szövegével, a két mű pontos viszonya azonban tisztázatlan. A ránk maradt törvénykönyv biztosan később keletkezett, mint a *Krónika*, így az is egyértelmű, hogy a szövege nem azonos annak az előzménynek a szövegével, amelyre a *Krónika* hivatkozik.¹ Az alábbiakban arra keresem a választ, hogy a törvények és szokások megfogalmazásában mennyire tükrözi a *Krónika* nyelvezete a korabeli törvények szövegét. Miben változik meg a népi jellegű költemény nyelvezete a hivatalos iratok idézésekor? Milyen szavakkal fejezi ki magát, illetve hogyan igazodik a hivatalos stílust megkívánó témához? Pontosan milyen kapcsolatban áll a törvénykönyvvel?

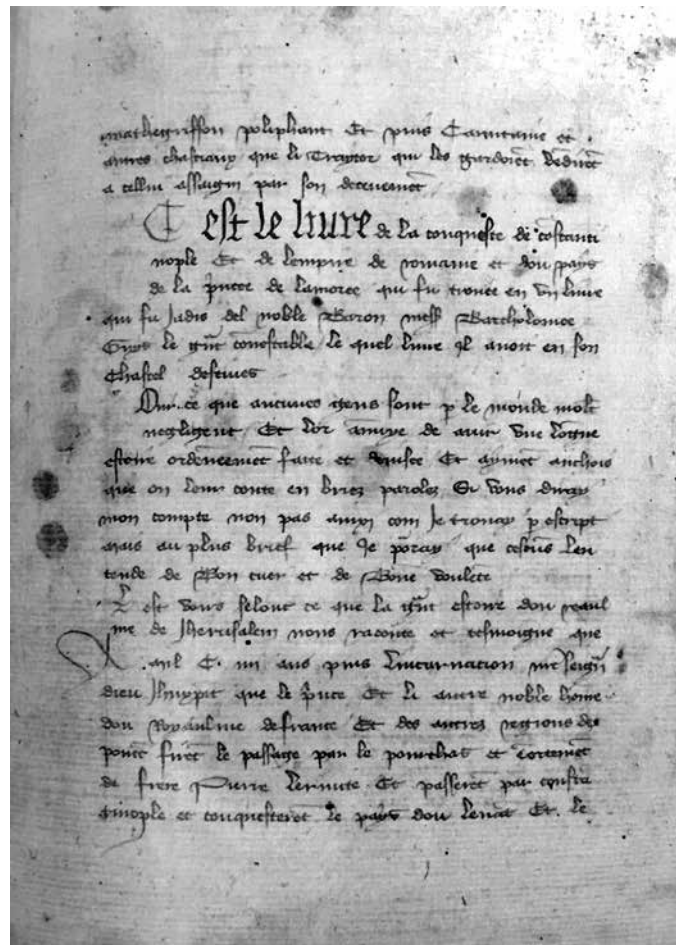
A *Krónika* bizánci görög nyelven íródott verses költemény, nyelvezete tehát viszonylag távol áll a klasszikus görög nyelvtől. Bár a korabeli bizánci tudós nyelvű történeti művek igyekeztek elhatárolódni a beszélt nyelvtől, és visszatértek az ógörög mintához – így önálló irodalmi nyelvet teremtve –, a *Krónikában* számtalan beszélt nyelvi kifejezés, fordulat, nyelvtani jelenség található. Vulgáris, formuláris nyelvezete és a soraiban oly gyakori ófrancia szavak is arra utalnak, hogy szóbeli eredete lehet. A peloponnésosi frankok hőseinek történetét örökíti meg, hasonlóan az ókor nagy eposzaihoz.

Marguerite de Nully édesanyja Gautier de Rosières-nek, Akova bárójának a nővére volt. Mivel Rosières 1273-ban utód nélkül halt meg, birtokának Marguerite volt egyetlen örököse. Marguerite azonban 1261-ben több nemes társával együtt Konstantinápolyba került túszként, hogy kiváltsa a pelagóniai ütközet után fogságba esett II. Villehardouin Vilmost, és csupán 1275 körül – két évvel nagybátyja halála után – tért haza az Achaia Fejedelemségbe. Ez a késelem teremtett alkalmat az örökösödési vitára: a *Liber Consuetudinum Imperii Romaniae* XXXVI. szakasza ugyanis kimondja, hogy az örökösnek az előző hűbérúr halála után egy éven és egy napon belül be kell jelentenie igényét a hűbérbirtokra.² A *Moreai Krónika* számot ad arról, hogy III. Béla dédunokája, Sir Jean de Saint-Omer és Marguerite de Nully házassága után a Saint-Omer fivérek útja egyenesen Achaia hercegéhez vezetett, hogy megtárgyalják vele Akova ügyét.³

A *Krónika* először akkor utal a törvényekre, amikor Marguerite bemutatja Sir Jean de Saint-Omert a hercegnek: ἐνταῦτα ἐπρέζαντισε τὸν ἀντραν τῆς ἐκεῖνον ὡς ἄβουε καὶ ἀντραν τῆς, ὡς τὸ ἔχουν τὰ συνήθεια („rögtön bemutatta a férjét, mint védőjét és hites férjét, ahogy a szokás megkívánja”, H 7403–7404). Bár a *Krónika* nem szó szerint idézi a törvénykönyv szövegét, kifejezőmódjában feltűnő a változás: a kiforratlan, sajátosan vulgáris nyelvezetének szerkezete hirtelen hivatalossá válik, megszaporodnak benne a francia eredetű szavak. A törvénykönyv szövege így szól: *ella fubitamente die presentar fo marito al fo Signor, sicomo avoier* –, „rögtön be

1. kép. A *Moreai Krónika H* (görög) kéziratának egyik oldala.
Koppenhága, Det Kongelige Bibliotek, Fabricius 57, fol. 237v.

2. kép. A *Moreai Krónika B* (ófrancia) kéziratának egyik oldala.
Brüsszel, Bibliothèque royale de Belgique, 15702, fol. 5v.

kell mutatnia a férjét a hűbérúrnak mint védőjét”.⁴ A francia törvény szövege és a *Krónika* megfogalmazása feltűnően közel áll egymáshoz.⁵

ἐνταῦτα ἐπρέζαντισε τὸν ἄντραν τῆς ἐκείνου ὡς ἄβουε καὶ ἄντραν τῆς
ella subitamente die presentar fo. marito al fo Signor, figomō avoier

Folytonos aláhúzással jelöltem az ófranciából átvett kifejezéseket, pontozott aláhúzással pedig az alakilag nem, de értelmileg megegyező szavakat. A példából látszik, hogy bár a *Krónika* nem szó szerint idéz, ügyel arra, hogy szövege a lehető legjobban igazodjon a törvénykönyvéhez. A *Krónika* a kulcsmondat szerkezetében is hűen követi a mintát.

Mikor II. Nicolas de Saint-Omer megkezdí védőbeszédét, és felidézi, hogy Marguerite a nagybátyja halála idején tűsz volt Konstantinápolyban, a következőképpen fogalmaz: ἦτον διὰ ἐσέναν [ὄψιδαν] εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν, τὴν ἔβαλες ἀτός σου („tűsz volt helyetted Konstantinápolyban, ahová te magad juttattad”, *H 7434–7435*).⁶ Érdemes megjegyezni, hogy a tűsz fogalmát nem görög szóval fejezi ki: az ὄψιδα a latin *obses*, *-idis (f)* átírása.

II. Sir Nicolas de Saint-Omer fent említett mondatával indokolja, hogy Marguerite miért nem tudott megjelenni a herceg

előtt a nagybátyja halálát követő negyven napon belül. A törvénykönyv ugyanis kimondja, hogy az örökösnek a birtokára „negyven napon belül be kell jelentenie igényét” (*si lo die domandar infra XL. zorni*).⁷ Sir Nicolas de Saint-Omer így utal erre görögül: διὰ τὰ ἐλθὴ καὶ πρεζαντιστὴ [...] ἀπέσω εἰς τὰς σαράκοντα ἡμέρας (*H 7438–7440*).⁸ Itt is hivatalos kifejezésekkel él és világosan fogalmaz: újra megjelenik a *presentar* ige görög átírása, és a mondat második felében is hasonlóan ügyel a pontosságra, mint a fentebb említett példák során.⁹ Néhány sorral később, mikor megismétli az örökös és a védő bemutatását, az ófrancia *παραιοφρίζω* (*paroffrir*) igit használja.¹⁰

A *Krónika* következő utalása a törvénykönyvre Sir Nicolas beszédének utolsó soraiban olvasható: ἐτοῦτοι εἶναι ἔτοιμοι νὰ ποιήσουν πρὸς ἐσέναν τὸ ὅσον χρεωστοῦσιν εἰς δουλείαν κι ὁμάτζι καὶ λιζίαν („és készek arra, hogy leróják neked, amivel tartoznak: szolgálatot, hűbért és hűséget”, *H 7466–7467*). Az utolsó két szó feltűnően eltér a szövegkörnyezet görög kifejezéseitől; előbbi a törvénykönyvre utal (*offerira lo homagio* – ὁμάτζι), utóbbi pedig, bár a törvénykönyvben nem szerepel, szintén az ófrancia *lige* szó átírása.¹¹ Mikor a herceg később azt mondja, ő lesz az udvar védőüggyvédje (βαλθὼ ἀβοκάτος, νὰ διαφεντεύω [...] τὰ δίκαια τῆς κούρτης, *H 7531–7532*), a törvénykönyv CXLV. és CXLVI. szakaszaira utal, melyek az *advocatus/avocat* szerepét részle-

tezik.¹² A szakaszokban szintén megjelennek a *Krónikában* olvasható kifejezések: *defender la cauxa de la parte foa [...] de la foa Corte*.

Rövid vita után II. Villehardouin Vilmos előhozatja törvénykönyvét, hogy bebizonyítsa igazát: nevezetesen, hogy jogosan küldte maga helyett Konstantinápolyba Marguerite de Nully-t, aki hiába követeli Akova báróságát, hiszen nem jelentette be rá igényét az udvarban a megadott határidőn belül. A törvénykönyv XV. szakasza így szól: *Et se Mifer lo Principo foffe prexo de li nimixi, che Dio non voglia, & lo dicto Signor se poteffe recatar, el puo meter per lo fuo recato hostaxii de li foi homini legii [...] lo Signor è tegnudo de trar quelli legii over meter altri hostaxii in luogo de quelli a li inimici*. („És, ha a hűbérurat elfogná az ellenség – Isten adja, hogy ne történjen meg –, és az említett nagyúrnak lehetősége van kiváltani magát, önmaga kiváltására túszként küldheti hűbéresét [...] az úrnak pedig kötelessége kiváltani a hűbéresét, akit önmaga helyére túszként juttatott, hogy kiváltsa az ellenségtől.”) Bár a *Krónika* szövege továbbra is megtartja hivatalos formáját, itt már némiképp eltávolodik a törvénykönyv szövegétől. A fogalmazásbéli hasonlóság mindazonáltal változatlanul szembetűnő: *εἰ μὲν συμβῇ ὁ ἀφέντης του ὁ ἐχτρος του νὰ τὸν πιάσῃ [...] νὰ τὸν ζητήσῃ ὁ ἀφέντης του καὶ νὰ τὸν ἀνακράξῃ [...] καὶ μετὰ ταῦτα ὁ ἀφέντης του χρεωστεῖ πάλιν νὰ ἐβγάλῃ τὸν λίξιον ἄνθρωπο ἀπ’ ἐκεῖ ποῦ ἐσέβῃ ὡς διὰ ἐκείνον* („ha megtörténne, hogy a hűbérurat az ellenség elfogja [...] keresse meg őt [a hűbérest] az ura, hogy váltsa ki [...] és ezután az úrnak kötelessége újra kiváltani a hűbéresét onnan, ahová őhelyette került”, *H* 7472–7480).¹³ Bevezetőjében a görög szöveg is feltételes módban fogalmaz, amelyet az ófrancia is kifejez: *se Mifer lo Principo foffe prexo* – *εἰ μὲν*

συμβῇ ὁ ἀφέντης του, illetve a *Krónika* szövege szinte szóról szóra követi a törvénykönyvét. Árnyalatnyi eltérések mindemellett magától értetődően vannak: míg a *Krónika* szövege határozottan kimondja, mit érdemes tennie a hűbérúrnak (νὰ τὸν ζητήσῃ), a törvénykönyv csupán a lehetőséget fogalmazza meg (*se poteffe recatar, el puo meter*).

Ahhoz, hogy pontosan ki tudja fejezni magát, a görög szöveg máshol is az ófrancia kifejezéseket veszi át: a határidőre a *termine* kifejezést használja (τὰ τέρμενα, *H* 7593, 7598), a jelentésre a *mandat* szót (μαντάτο, *H* 7633). A tárgyalás a törvénykönyv szövegének felolvasása után röviden és – a „felperes” szempontjából – kedvezőtlenül ért véget: Marguerite de Nully elveszítette Akova báróságát, de a herceg kegyéből a birtok egyharmad részét megkapta új ajándékként.¹⁴

A fentiekből jól látszik, hogy a moreai görög nyelv viszonylag nehezen birkózik meg hivatalos jellegű szövegekkel. Ahhoz kellően rugalmas, hogy mondatszerkezetében tükrözze a hivatalos stílust, a pontos szakkifejezések azonban hiányoznak belőle (helyesebben: a moreai frankok bizonyára nem ismerték ezeket). Bár a kereszties államok nemesi származású polgárainak többségéről általánosan megállapítható, hogy két-nyelvűek voltak, és folyékonyan beszélték mind az ófrancia, mind a bizánci görög nyelvet, úgy tűnik, a nyugati szellemben keletkezett törvények szövegét nem helyettesíthette ez az alakulóban lévő, vulgáris nyelv. Sajátos nyelvük a *Krónika* hivatalos iratokra utaló, fentebb vizsgált részleteiben a szokásosnál is jobban keveredik az ófranciával. Kölcsönveszi a szavait, és mondatszerkezetét is az előbbihez igazítja. Ez viszonylag egyszerűen megtörténhetett, mert a beszélt görög nyelv éppen folytonos változásainak és átmeneti jellegének köszönhetően könnyedén alkalmazkodhatott.

Jegyzetek

A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának Nemzeti

Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Hálásan köszönöm Dr. Horváth László tanár úrnak a tanulmány megírásához nyújtott felbecsülhetetlen segítségét. A tanulmány a VIII. Mathéma Konferencián (2021) elhangzott előadáson alapul; teljes változata az *Antik Tanulmányokban* fog megjelenni.

- 1 Az eredeti törvénykönyv szövege nem maradt fenn, csupán egy későbbi változatának velencei fordításai.
- 2 *A Liber Consuetudinum Imperii Romaniae*, bár tartalmazza az Achaia Fejedelemség törvényeit, nem azonos azzal a szöveggel, amelyre a *Krónika* hivatkozik – a ránk maradt szöveg feltehetőleg egy későbbi változat, amely közel egy időben keletkezhetett a *Krónikával*. A hivatkozott XXXVI. szakasz vonatkozó részlete: *Et se ello non lo domandara infra anno e zorno, [...] lo lo perde, et andio se de alguno impazamento lo foffe impazado legitimamente; e lo plui proximo del morto fi lo succedera, se ello lo domandara avanti chel fia paffado anno e zorno da la morte del Signor del feo*.
- 3 *H* (Codex Havniensis 57) 7387–7392.
- 4 LXXV. szakasz.
- 5 A francia nyelvű krónika (*B* kézirat, *Bibliothèque Royale de Bruxelles*, no. 15702) szövege a *H* kéziratétól eltérően itt nem követi a törvénykönyv szövegét. A vizsgált részlet a francia nyelvű Kró-

nikában sokkal egyszerűbben fest: *et lui presenta sa feme* – „és bemutatta neki a feleségét” (*B* §509). A törvénykönyv fentebb bemutatott LXXV. szakaszának értelmében az örökösnek kell bemutatnia házastársát, nem pedig a házastársnak az örököst. *H* kézirat tehát ezen a ponton helyesen idézi a törvénykönyvet, *B* azonban helytelenül.

- 6 *P* kézirat (Codex Parisinus Graecus 2898) 7435. sorában ugyanez a szó jelenik meg (ὁψίδα). *B* kéziratban Sir Nicolas diplomatikusabban fogalmaz: *Mais sa excusation est loyal et juste, que toule gent le voient: que vous meismes l’aviés mis en ostage pour vostre delivrance, et estoit adonc en Costantinople quant son oncle trespassa de cest siecle*. („Ennek azonban jogos indoka van, és hűségéből fakad, ahogy azt mindenki láthatja: hiszen te magad küldted túsznak szabadságodért cserébe – ezért volt Konstantinápolyban, amikor nagybátyja elhagyta ezt a világot.” *B* §511.) Szavai itt sokkal óvatosabbnak hatnak, hosszabb felvezetést kerít mondandója köré.
- 7 XXXVI. szakasz. Ha a hűbéres a rokona halálát követő negyven napon belül nem jelenti be igényét a birtokra, a birtok egyéves bevételét elveszíti. Ha egy éven és egy napon belül nem jelenti be igényét, magát a birtokot veszíti el.
- 8 *B* kézirat szövege itt is eltér *H*-étől: *pour soy presenter par devant vostre court dedens la quarantaine ou l’anée, selon les usances dou pays* – „hogy udvarod elé járuljon az egyéves határidőn belül, amelyet az ország törvényei megszabnak” (*B* §511). Sir Nicolas negyven nap helyett egy évet említ, és erőteljesebben hangsúlyozza, hogy az ország törvényeire hivatkozik – ami az előző példában kimaradt *B* szövegéből.

- 9 A Saint-Omer fivérek ügye a törvénykönyv XXXIX., LXXV. és CXXIX. szakaszaira épül, melyek az elfogadható akadályoztatást részletezik.
- 10 H 7461. A kifejezés *B* kézirat szövegéből hiányzik.
- 11 *B* kéziratban csak az egyik kifejezés egyezik: *et vous offrent ligie et service tel come la baronie doit* – „és hűséget és szolgálatot ajánlanak neked, annyit, amennyivel a báróság tartozik”. A ógörög szó megfelelője hiányzik, így *H* kézirat ismét hűségesebben követi a törvénykönyv kifejezőmódját. *B* kézirat és a törvénykönyv kapcsolatát – éppen azért, mert közös a nyelvük – érdemes nem a szókincs, hanem a szöveghűség alapján vizsgálni. A fent bemutatott példák alapján megállapítható, hogy a két szöveg nagyon laza kapcsolatban áll egymással, míg *H* kézirat kifejezetten sokat köszönhet a törvénykönyv szövegének.
- 12 II. Villehardouin Vilmos nem vehetne részt a tárgyaláson. A törvénykönyv VIII. szakasza ugyanis kimondja, hogy amennyiben a földesúr érintett az ügyben, át kell adnia a helyét egyik emberének, és távoznia kell a helyszínről: *Quando nafs question criminal, o civil, o feudataria, intro Mifer lo Principo, o altro Signor, e alguno de li suo fubditi, Mifer lo Principo, over quello Signor, che havera la quiftion, die furrogar alguno de li suo homeni legii, o non legii in fuogo. B* kézirat szövege újabb eltéréseket mutat *H* kézirat és a törvénykönyv szövegével is: *je [...] porteray la parole et la deffense de la court moy meismes* – „Én magam fogok az udvar nevében és védelmében beszélni” (*B* §517). A védekezés kifejezésére nem a *defender* igét használja, mint a törvénykönyv, hanem a *deffense* főnevet, és *H* kézirat és a törvénykönyv δίκαια-cauxa szópárát sem folytatja hasonló megfelelővel.
- 13 *B* kézirat itt is sűrűbben fogalmaz: *par la leneur du chapitre qui dit et comande coment cescun home lige est tenus d' entrer en prison pour son seignor, se il le requiert* – „azt a szakaszt idézve, amely elmondja és előírja, hogyan kell minden hűbéresnek fogságba vonulnia hűbéruráért, ha az megkéri rá” (*B* §519). Összességében elmondható, hogy – bár indokolt lenne, hogy *B* kézirat szövege (a közös nyelv okán) szorosabb kapcsolatban álljon a törvénykönyvével – *H* kézirat sokkal hűségesebben követi a törvénykönyv kifejezéseit, megfogalmazásmódját.
- 14 *H* 7692. Az eredeti moreai hűbértokok a hódítóké voltak, teljes öröklési joggal (tehát bárki megörökölhette azokat, ha valakit a tulajdonos örökösévé tett a végrendeletében). Az új ajándékként kapott területeket már csak vér szerinti rokon örökölhette. (Hasonló eset volt, amikor II. Villehardouin Vilmos Geoffroy de Bruyères-től is elvette a birtokát, majd új ajándékként visszaadta, hogy csak vér szerinti gyermekére hagyhassa örökölni – *H* 8150–8163.)

Bibliográfia

- A *Krónikára* és kutatására vonatkozóan alapvető Shawcross (2009), a nyelvtörténeti kérdésekhez Schmitt (1904), a *Liber Consuetudinum Imperii Romaniae* szövegéhez Canciani (1785), a történeti kérdésekhez Bon (1969). A *Krónika* szövegéhez Schmitt (1904) kiadását használtam.
- Bon, A. 1969. *La Morée franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe*. Paris.
- Canciani, P. (red.) 1785. „*Liber Consuetudinum imperii Romaniae, in Venetorum et Francorum ditionem redacti, concinnatus in usum Principatus Achajae a Serenissima Republica Veneta.*” *Barbarorum leges antiquae III*. Venezia, 495–534.
- Schmitt, J. 1904. *The Chronicle of Morea. A History in Political Verse, Relating the Establishment of Feudalism in Greece by the Franks in the Thirteenth Century*. London.
- Shawcross, T. 2009. *The Chronicle of Morea. Historiography in Crusader Greece*. Oxford.